UDK 37.014.5:373(575.1)

TA’LIM SOHASIDA DAVLAT SIYOSATI: MAKTAB TA’LIMI MISOLIDA

Axmedov Xurshid Pulatjonovich,
Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi mas’ul xodimi

Har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti va kelajagi, avvalo, uning ta’lim tizimining samarali tashkil etilishiga bog‘liq. Inson kapitalini rivojlantirish, raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish va jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish jarayoni, eng avvalo, sifatli maktab ta’limidan boshlanadi. Shu sababli dunyoning aksariyat mamlakatlarida, jumladan, O‘zbekistonda ham ta’lim sohasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda maktab ta’limi tizimini rivojlantirish va takomillashtirishga qaratilgan qator strategik hujjatlar qabul qilindi. Xususan, Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi hamda maktabgacha va maktab ta’limi tizimini takomillashtirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar ta’lim boshqaruvi, moliyalashtirish, o‘quv dasturlari, pedagog kadrlar tayyorlash va ta’lim sifatini baholash yo‘nalishlarida tizimli o‘zgarishlarni nazarda tutdi.

O‘zbekistonning xalqaro ta’lim monitoringi dasturlarida, xususan, PISA, TIMSS va PIRLS kabi tadqiqotlarda ishtirok etishi milliy ta’lim tizimining natijalarini xalqaro mezonlar asosida baholash imkoniyatini kengaytirdi. Ayniqsa, PISA-2022 tadqiqotida ilk bor ishtirok etish o‘quvchilarning bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llash, o‘qish, matematik va tabiiy-ilmiy savodxonligini xalqaro mezonlar asosida tahlil qilish uchun muhim manba bo‘ldi.

Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekistonda maktab ta’limi sohasidagi davlat siyosatini so‘nggi islohotlar, statistik ko‘rsatkichlar va xalqaro baholash natijalari asosida tahlil qilish, mavjud yutuq va muammolarni aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- maktab ta’limi sohasidagi asosiy me’yoriy-huquqiy o‘zgarishlarni tizimlashtirish;
- ta’lim tizimining miqdoriy dinamikasini, jumladan, maktablar, o‘quvchilar va pedagoglar sonining o‘zgarishini tahlil qilish;
- xalqaro baholash dasturlari, xususan, PISA-2022 natijalari orqali ta’lim sifatini baholash;
- ta’lim siyosatining mavjud muammolarini aniqlash va takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot tavsiflovchi-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, mavjud ikkilamchi manbalar, jumladan, rasmiy statistik ma’lumotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro tadqiqotlar va ilmiy nashrlar asosida amalga oshirildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Me’yoriy-huquqiy tahlil. Ta’lim siyosatini tartibga soluvchi Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari va tegishli vazirliklarning hujjatlari o‘rganildi.

Statistik tahlil. Milliy statistika qo‘mitasi hamda Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tomonidan e’lon qilingan ochiq ma’lumotlar asosida umumiy o‘rta ta’lim muassasalari, o‘quvchilar va pedagoglar sonining yillar kesimidagi dinamikasi tahlil qilindi.

Qiyosiy tahlil. O‘zbekistonning PISA-2022 tadqiqotidagi natijalari xalqaro ko‘rsatkichlar bilan taqqoslandi.

Kontent-tahlil. Ta’lim siyosati va maktab ta’limidagi islohotlarga oid ilmiy, tahliliy hamda ommaviy axborot vositalaridagi materiallar umumlashtirildi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda maktab ta’limi boshqaruvining institutsional tuzilmasida muhim o‘zgarishlar amalga oshirildi. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining tashkil etilishi maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim bosqichlari o‘rtasidagi uzviylikni kuchaytirish, boshqaruv jarayonlarini muvofiqlashtirish hamda yagona davlat siyosatini amalga oshirishga qaratilgan institutsional yondashuvni shakllantirdi.

Shuningdek, ta’lim mazmunini ilmiy-metodik jihatdan qo‘llab-quvvatlash, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va o‘quv dasturlarini takomillashtirishga yo‘naltirilgan ilmiy-metodik tuzilmalar faoliyati yo‘lga qo‘yildi.

Mazkur institutsional o‘zgarishlarning asosiy maqsadi ta’lim boshqaruvining samaradorligini oshirish, o‘quv jarayonining mazmunini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish hamda ta’lim sifatini muntazam monitoring qilish mexanizmlarini kuchaytirishdan iborat.

Maktab ta’limidagi islohotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri o‘quv dasturlari va ta’lim mazmunini yangilash hisoblanadi.

2023/2024 o‘quv yilidan boshlab umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida yangi tuzilmadagi o‘quv dasturlarini bosqichma-bosqich joriy etish jarayoni boshlandi. Mazkur yondashuvda boshlang‘ich ta’lim, tayanch ta’lim va yuqori sinflarda o‘quvchilarning qiziqishi hamda qobiliyatlariga mos ta’lim yo‘nalishlarini shakllantirishga e’tibor qaratildi.

Ayrim hududlarda tajriba-sinov maktablari tanlanib, ularda majburiy va tanlov fanlari bo‘yicha yangi o‘quv rejalari sinovdan o‘tkazildi. Jumladan, matematika-fizika hamda kimyo-biologiya kabi fanlar yo‘nalishlarini chuqurlashtirib o‘qitishga qaratilgan yondashuvlar joriy etildi.

Xorijiy tillarni o‘qitish tizimida ham bosqichli yondashuvni kuchaytirishga qaratilgan o‘zgarishlar amalga oshirildi. Bunda quyi sinflarda bazaviy bilim va nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish, yuqori sinflarda esa akademik yozuv, muloqot va amaliy til ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Mazkur o‘zgarishlar ta’lim mazmunini faqat nazariy bilim berishdan o‘quvchining bilim va ko‘nikmalarini amaliyotda qo‘llashga yo‘naltirishga qaratilganini ko‘rsatadi.

Ochiq statistik ma’lumotlar maktab ta’limi infratuzilmasi va inson resurslari salohiyatida o‘sish kuzatilayotganini ko‘rsatadi.

2025/2026 o‘quv yili boshida mamlakatda 11 mingdan ortiq umumiy o‘rta ta’lim muassasasi faoliyat yuritgan. Maktablarda tahsil olayotgan o‘quvchilar soni 6,7 million nafardan oshgan.

Pedagog kadrlar sonida ham sezilarli o‘sish qayd etilgan. Xususan, 2015/2016 o‘quv yilida umumiy ta’lim tizimida taxminan 385 ming nafar o‘qituvchi faoliyat yuritgan bo‘lsa, 2024/2025 o‘quv yiliga kelib mazkur ko‘rsatkich qariyb 565 ming nafarga yetgan.

Shuningdek, so‘nggi yillarda nodavlat umumiy ta’lim muassasalari sonining sezilarli darajada ko‘payishi ta’lim tizimida davlat sektori bilan bir qatorda nodavlat sektorning ham ulushi ortib borayotganini ko‘rsatadi.

1-jadval

Ta’lim tizimining ayrim miqdoriy ko‘rsatkichlari dinamikasi

Ko‘rsatkich	**2015/2016 o‘quv yili**	**2024/2025–2025/2026 o‘quv yili**
Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari soni	—	11 mingdan ortiq
O‘quvchilar soni	—	6,7 mln dan ortiq
Pedagog kadrlar soni	≈385 ming	≈565 ming

Manba: Milliy statistika qo‘mitasi va Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining ochiq ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Shu bilan birga, o‘quvchilar sonining o‘sish sur’ati bilan yangi ta’lim o‘rinlarini yaratish sur’ati o‘rtasidagi muvozanat masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ayrim hududlarda demografik o‘sish va maktab yoshidagi bolalar sonining ko‘payishi mavjud infratuzilmaga qo‘shimcha yuklama keltirib chiqarmoqda. Shu sababli ta’lim infratuzilmasini rejalashtirishda hududlarning demografik xususiyatlari va maktablarning amaldagi sig‘imini hisobga olish muhimdir.

O‘zbekiston 2022-yilda Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan tashkil etiladigan PISA xalqaro tadqiqotida ilk bor ishtirok etdi. Mazkur tadqiqot 15 yoshli o‘quvchilarning matematika, o‘qish va tabiiy-ilmiy savodxonligini, shuningdek, bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini baholashga qaratilgan.

PISA-2022 natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston o‘quvchilari matematik savodxonlik bo‘yicha 364 ball, o‘qish savodxonligi bo‘yicha 336 ball va tabiiy-ilmiy savodxonlik bo‘yicha 355 ball to‘plagan.

2-jadval

PISA-2022: O‘zbekiston natijalari va xalqaro o‘rtacha ko‘rsatkichlar

Yo‘nalish	**O‘zbekiston**	**OECD o‘rtachasi**	**Farq**

Matematik savodxonlik	364	472	−108
O‘qish savodxonligi	336	476	−140
Tabiiy-ilmiy savodxonlik	355	485	−130

Manba: OECD, PISA 2022 Results ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Ushbu natijalar O‘zbekiston ta’lim tizimida o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish masalasi muhim ekanini ko‘rsatadi. Biroq PISA natijalarini milliy ta’lim tizimining barcha jihatlarini to‘liq ifodalovchi yagona mezon sifatida emas, balki ta’lim sifatini xalqaro kontekstda baholash vositasi sifatida talqin qilish lozim.

Tahlil natijalari davlat ta’lim siyosatining miqdoriy va sifat ko‘rsatkichlari bo‘yicha turli dinamikaga ega ekanini ko‘rsatadi.

Miqdoriy jihatdan maktablar, o‘quvchilar va pedagoglar sonining ortishi, ta’lim infratuzilmasining kengayishi hamda nodavlat ta’lim sektorining rivojlanishi tizimning qamrov va resurs salohiyati kengayayotganidan dalolat beradi.

Biroq ta’lim tizimining miqdoriy kengayishi avtomatik ravishda ta’lim sifatining oshishini anglatmaydi. PISA-2022 natijalari o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash qobiliyatini yanada rivojlantirish zarurligini ko‘rsatmoqda.

Mazkur holatni izohlashda bir qator omillarni hisobga olish mumkin.

Birinchidan, o‘quv dasturlari va baholash tizimi o‘rtasidagi uyg‘unlikni kuchaytirish zarur. Ta’lim jarayonida bilimni yodlab olish bilan bir qatorda uni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarda qo‘llash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini baholash mexanizmlari kengaytirilishi lozim.

Ikkinchidan, pedagoglarning kasbiy salohiyatini oshirish masalasi muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy o‘qitish metodikalarini amaliyotga samarali joriy etish uchun malaka oshirishning uzluksiz va amaliyotga yo‘naltirilgan mexanizmlarini kuchaytirish talab etiladi.

Uchinchidan, hududlar o‘rtasidagi ta’lim imkoniyatlari farqini kamaytirish muhim. Maktablarning moddiy-texnik bazasi, pedagogik kadrlar bilan ta’minlanganligi va ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlaridagi tafovutlar ta’lim natijalariga ta’sir qilishi mumkin.

To‘rtinchidan, o‘quvchilar sonining ko‘payishi ayrim hududlarda sinflar sig‘imiga bosimni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli yangi maktab va qo‘shimcha o‘quv o‘rinlarini yaratish jarayonida hududlarning demografik prognozlarini hisobga olish maqsadga muvofiq.

Xalqaro tajriba ham ta’lim sifatini oshirishda nafaqat infratuzilmaga investitsiya kiritish, balki pedagoglarning kasbiy rivoji, ta’lim mazmuni, baholash tizimi va maktab boshqaruvi kabi omillarning o‘zaro uyg‘unligi muhimligini ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan yangi o‘quv dasturlari, ixtisoslashtirilgan ta’lim yo‘nalishlari, xorijiy tillarni o‘qitish tizimidagi o‘zgarishlar va xalqaro baholash dasturlaridagi ishtirokni yagona ta’lim siyosati doirasida o‘zaro bog‘liq holda amalga oshirish muhimdir.

O‘tkazilgan tahlil O‘zbekistonda maktab ta’limi sohasidagi davlat siyosati so‘nggi yillarda tizimli o‘zgarishlar bilan tavsiflanayotganini ko‘rsatadi. Ta’lim boshqaruvi takomillashtirildi, o‘quv dasturlarini yangilash jarayoni boshlandi, xorijiy tillarni o‘qitish mazmuniga yangi yondashuvlar joriy etildi, maktablar va pedagoglar soni oshdi hamda xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etish yo‘lga qo‘yildi.

Shu bilan birga, ta’lim sifatini oshirish, funksional savodxonlikni rivojlantirish, hududiy tafovutlarni kamaytirish va pedagoglarning kasbiy salohiyatini mustahkamlash dolzarb vazifalar bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Pedagog kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish. Malaka oshirish jarayonida zamonaviy pedagogik metodikalar, kompetensiyaviy yondashuv va amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish.
2. Baholash tizimini takomillashtirish. O‘quvchilarning faqat nazariy bilimlarini emas, balki funksional savodxonligi, tanqidiy va mantiqiy fikrlashi, muammolarni hal qilish hamda bilimlarni amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini baholashga ko‘proq e’tibor qaratish.
3. Hududiy ta’lim tafovutlarini kamaytirish. Qishloq va chekka hududlardagi maktablarning moddiy-texnik bazasi, pedagogik kadrlar bilan ta’minlanganligi va zamonaviy ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilash.
4. Xalqaro baholash natijalaridan tizimli foydalanish. PISA, TIMSS va PIRLS kabi xalqaro tadqiqotlar natijalarini muntazam tahlil qilish va aniqlangan muammolarni ta’lim siyosatini ishlab chiqishda hisobga olish.
5. Maktablarning boshqaruv imkoniyatlarini kengaytirish. Hudud va maktablarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini tashkil etish, resurslardan foydalanish va ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha maktablarning institutsional imkoniyatlarini kengaytirish.
6. Ta’lim infratuzilmasini demografik prognozlar asosida rejalashtirish. O‘quvchilar sonining hududlar bo‘yicha o‘zgarishini hisobga olgan holda yangi maktablar va qo‘shimcha o‘quv o‘rinlarini yaratish bo‘yicha uzoq muddatli rejalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish.

Umuman olganda, ta’lim sohasidagi davlat siyosatining samaradorligini baholashda maktablar yoki o‘quvchilar sonining o‘sishi bilan bir qatorda, ta’lim oluvchilarning real bilim, ko‘nikma va kompetensiyalari, ta’lim imkoniyatlarining tengligi hamda ta’lim natijalarining barqarorligi asosiy mezonlardan biri bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-79-son Farmoni, 2023-yil 26-may.
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘quvchilarini xorijiy tillar va zamonaviy kasblarga o‘qitish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlarga oid hujjatlari. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 2024-yil.
3. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Umumiy o‘rta ta’lim tizimiga oid statistik ma’lumotlar.
5. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Umumiy o‘rta ta’lim tizimiga oid ochiq statistik ma’lumotlar.
6. OECD. *PISA 2022 Results*. Paris: OECD Publishing, 2023.
7. Avloniy.uz. O‘zbekistonning PISA-2022 tadqiqotidagi natijalariga oid materiallar.
8. Gazeta.uz. O‘zbekistonning PISA-2022 tadqiqotidagi natijalari bo‘yicha tahliliy materiallar.
9. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*. Xalq ta’limi tizimidagi muassasalarning statistik ma’lumotlarini taqqoslash. Vol. 45, 2025.
10. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi rasmiy portali. 2024/2025 o‘quv yiliga oid statistik ma’lumotlar.